

Locke ve Leibniz’de Doğuştan İdeler Tartışması

The Innate Ideas Debate in Locke and Leibniz

MUSTAFA KAYA

Afyon Kocatepe University

Received: 06.11.2024 | Accepted: 25.03.2025

Abstract: Modern philosophy is known for being dominated by two major philosophical currents. One of these is rationalism and the other is empiricism. The leading thinkers of these two currents, Locke and Leibniz, engage in a debate about the origin of ideas, which, as a result of Descartes' teachings, became central to early modern philosophy and shaped modern philosophy. Locke, as an empiricist, argues that the source of all ideas is our experience, that our mind is initially passive, and therefore there are no innate ideas. As a rationalist, Leibniz, on the other hand, puts forward a theory stating that ideas are rational realities that are always preserved in the divine mind outside of us, and that these ideas are always potentially present not only in God's mind but also in our minds. The aim of this study is to discuss the debate between the empiricist Locke and the rationalist Leibniz on innate ideas and to draw attention to the consequences of the debate in the context of modern philosophy.

Keywords: Modern philosophy, empiricism, rationalism, innate ideas.

Giriş

Türkçe'ye “fikir” ya da “düşünce” terimleriyle aktarılabilecek olan idea, Batı metafiziğinin belli başlı kavramlarından biridir. İdea nedir? Nereden gelir? Neye yarar? şeklindeki sorular felsefe tarihinde art arda gelir ve her felsefe akımında işin içine dâhil olur. Bununla birlikte Tanrı veya töz gibi diğer felsefi kavramların aksine ideanın sır perdesini aralamak için, insanın kendi içine bakması yeterlidir (Farouki, 2009, s. 9).

İdea kavramı, hem farklı çağlar boyunca hem de aynı dönemde yaşayan filozofların kendi felsefi perspektiflerine bağlı olarak farklı şekillerde yorumlanmıştır. Bu çeşitlilik, özellikle karşıt felsefi akımların temsilcisi olan filozofların ideaların doğası, işlevi ve kaynağına dair açıklamalarında daha belirgin hale gelir. Filozoflar arasındaki farklı idea anlayışlarının esas olarak “hakikat” kavramına yaklaşımlarından etkilendiği söylenebilir (Altınörs, 2009, s. 1).

İde (*idea*) modern felsefenin en önemli kavramlarından biridir. Ancak modern felsefedeki “ide” terimi, Platon'un “idea” kavramından farklı bir anlama sahiptir. Platon'un ideaları ile modern felsefenin ideleri hem köken hem de sözcük olarak aynı olsalar da anlam bakımından oldukça farklıdır. Modern felsefede ide, tüm zihin içeriklerimizi anlatmak için kullanılmaktadır. İde, zihnimizin doğrudan nesnesidir; zihnimizin konusu olan her şeye ide denir.

Modern felsefenin ilk döneminde iki büyük düşünce akımı öne çıkmıştır: rasyonalizm ve empirizm. Rasyonalizm, Descartes, Spinoza ve Leibniz gibi üç büyük filozofun çalışmalarıyla gelişirken; empirizm, benzer bir şekilde Locke, Berkeley ve Hume'un çalışmalarına dayanarak şekillenmiştir (Soysal, 2021, s. 9). Empirizm (*deneycilik*), Yunanca “*empeiria*” (*deneyim*) kelimesinden türeyen ve bilginin kaynağının deneyim olduğunu savunan bir felsefi akımdır. Farklı türleri ve çeşitli formülasyonları olmakla birlikte, genel olarak rasyonalizme karşıt bir görüş olarak bilinir. Bu akım, bilginin kaynağının deneyim olduğunu ve duysal deneyimden bağımsız bir bilginin mümkün olamayacağını ileri sürer. Rasyonalizm ise tam aksine bilginin elde edilmesinde aklın rolünü vurgular. Bazı rasyonalistler, bilginin elde edilmesinde duyuları güvenilmez bulurken bazıları da insan bilgisinin gelişme sürecinde duysal deneyimlerin belirli durumlarda zorunlu olduğunu ifade etmişlerdir. Fakat her şeye rağmen, rasyonalistlerin tümü bilginin yalnızca

duyusal deneyimle elde edilemeyeceğini, bazı doğruların deneyimden bağımsız olarak *a priori* bilinebileceğini savunur (Cottingham, 2003, s. 15).

Rasyonalizmin temel unsurlarından biri olan doğuştancılık (*nativism*), zihnin doğuştan bazı temel kavramlar veya mutlak doğrularla donatıldığı görüşünü ifade eder. Epistemolojik bir tavır olarak rasyonalizm, zihnin bazı hakikatleri deneyim ve gözlemden bağımsız olarak bildiğine inanır. Bu doğrular, zihindeki doğuştan gelen düşüncelerle ilişkilidir ve insan, bu düşüncelerle akıl yürütme yoluyla kesin bilgilere ulaşabilir. Felsefe tarihinde, yaygın bir şekilde, rasyonalizme karşıt bir akım olarak görülen empirizm ise “düşüncelerimizde duyusal deneyimden gelmeyen bir şey var mı?” sorusuyla doğuştan idelere eleştiri getirir. İşte bu çalışmada iki büyük düşünce akımının öncüleri olan Locke ile Leibniz’in idelerin doğuştanlığı üzerine yaptıkları tartışmayı analiz edip bu tartışmanın modern filozoflar üzerindeki etkisine dikkat çekmeye çalışacağız.

1. Locke’un Doğuştan İdelere Dair Görüşleri

Empirist felsefenin temelleri her ne kadar Locke tarafından atılmış olsa da filozofun amacı empirist bir felsefe kurmak değildir, ama ortaya koymaya çalıştığı felsefe, onu bu yöne doğru sürüklemiştir. Çünkü geleneksel felsefenin öne sürdüğü doğuştan ilkeler (*innate principle*) öğretisi ve buna bağlı olarak Tanrı idesinin ve ilgili diğer kavramların insan zihnine kazınmış olması, onu zihin üzerine araştırma yapmaya sürüklemiştir (Altuner, 2012, s. 109). Locke’un yapması gereken şey idelerin yani ilkelerin doğuştanlığı öğretisini ciddi bir eleştiriye tabi tutmak olduğu için, onun bilgi kuramının en önemli konusu “doğuştan idelere” yönelttiği eleştiriler ve ideler üzerine yaptığı açıklamalardır.¹

Locke, bilginin kökeni ve kapsamı üzerine soruşturmasına başlarken, insanların pek çok fikir ve inanca sahip olduğuna dikkat çeker ve bu bağlamda epistemolojinin en temel sorusunu gündeme getirir: Zihin nasıl donatılmıştır? Bu geniş ideler birikimi nereden gelmektedir? Bunu tek bir sözcükle cevaplar: “Deneyimden.” Bilgimizin tamamının temelinde deney vardır ve o gereçlerin hepsi de ondan türetilmiştir. Bu cevap onu açık bir şekilde bir empirist olarak belirler (Woolhouse, 2019, s. 98).

¹ Felsefe tarihçileri Locke’un “doğuştan ideler” bağlamında yaptığı eleştirilerin daha ziyade Herbert de Cherbury’nin ya da Cambridge diğer Platoncuların öğretisi olduğunu düşünür (Bkz. Didier, 2009, s. 9).

İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme (Essay Concerning Human Understanding) adlı eserinde Locke, amacının yalnızca insan bilgisinin kaynağı (*origin*), kesinliği (*certainty*) ve kapsamını (*extent*) incelemek değil, aynı zamanda inanç (*belief*), kanı (*opinion*) ve onay (*assent*) kavramlarının da derece ve temellerini araştırmak olduğunu belirtir (Locke, 2000a, s. 32). Bunun için zihinde doğuştan ideler ve ilkelerin var olduğunu destekleyen argümanları ele alır ve bunların yanlış olduğunu göstermeye çalışır. Söz konusu tezi eleştirmesinin ardından, beşeri bilgilerin kaynağını duyumdan itibaren açıklamayı hedefleyen bir yaklaşım geliştirmeye teşebbüs eder.

Locke ve Descartes, farklı felsefi akımların önde gelen savunucuları olarak sıklıkla karşıt görüşlerle mukayese edilseler de, aslında birçok ortak ön kabulü paylaşırlar. Öncelikle, her iki düşünür de felsefi sistemlerini “ide-ler” üzerine temellendirir. Bu bağlamda Locke’un “ide” terimini büyük ölçüde Descartes’ın kullandığı anlamda kullandığı görülür. Ayrıca Locke’un *Deneme*’de ide terimini çok sık kullandığı görülmektedir. Bunun sebebi, Locke’un insanın düşündüğü zaman, anlama yetisinin (*understanding*) nesnesi olarak ortaya çıkabilecek her şeyi kapsayabilecek en uygun terimin “ide” olduğunu düşünmesidir. Locke’a göre düşündüğümüz sırada anlama yetimizin objesi olan her şey hayal (*phantasm*), kavram (*notion*), türler (*species*), vb. her şey bir idedir.² Ona göre, herkes zihinlerinde bu tür idelerin bulunduğunu kolayca kabul edebilir, çünkü bu idelerin bilincine varmak mümkündür. İnsanların konuşmaları ve davranışları, bu idelerin başkalarının zihinlerinde de mevcut olduğuna bizi inandırır (Locke, 2000a, ss. 38-39).

İkinci olarak Locke, Descartes’a genellikle karşı çıksa da uğraştığı felsefi problemlerin çoğunu Descartes’tan alır ve onun sorduğu soruların çoğunu o da sorar. Hayvanlar makine midir? Ruh her zaman düşünür mü? Maddesiz uzay mümkün müdür? Doğuştan gelen ideler var mıdır? Bu sorulardan sonuncusuna bir filozofun vereceği cevap genellikle onun bir rasyonalist mi yoksa bir empirist mi olduğunu belirler (Kenny, 2017, ss. 141-142). Son soru bağlamında Descartes’ın “ide” kavramını sadece akılsal şeyleri

² Locke’da ide, insan zihninin iç ya da dış duyu verisi olarak doğrudan kavrayabileceği her şeyi kucaklayan genel bir terimdir. Algılama, imgelem ve soyut kavramlar Locke’un idesinin türleridir. Bu ideler Platon’un idea olarak adlandırdığı duyular üstü ilk örnekler, Kant’ın transendental akıl ideleri ve Hegel’in mutlak idesi ile karıştırılmamalıdır.

ifade etmek için değil, ama aynı zamanda duyusal olan şeyleri de kapsayacak genişlikte kullanarak onları da zihnin içerikleri kılma teşebbüsüne karşılık, Locke bu kavramı akılsal şeyleri duyusal bir kaynağa bağlamaya imkân verecek bir anlamda kullanır. Bu bakımdan, kaynaklarına göre idelere dair yapılmış Kartezyen tasnifte yer alan, doğuştan ideler sınıfı Locke’un nezdinde kabul edilemez.³ Bu Descartes ile Locke arasında olduğu kadar çalışmamızda göstereceğimiz üzere Leibniz ile Locke arasında da tartışma konusudur.

Locke’a göre bir ideye sahip olmak ile bir şeyi algılamak bir ve aynı şeydir. Bu bağlamda düşünme ile dikkatli algılama arasında da temel bir ayırım söz konusu değildir. Bu nedenle, düşünmeyi ruhun temel özneliği olarak gören Kartezyen görüşe rağmen, akıl sahibi ruhun “derin bir uyku” hâlindeyken de düşünmeye devam ettiğini ileri sürmek, felsefi açıdan tutarlı bir biçimde savunulamaz (Locke, 2000a, s. 143).

Locke insanın anlama yetisi üzerine yaptığı refleksiyonlarını sunduğu *Deneme*’nin başında, isimlerini vermediği bazı filozofların üzerinde uzlaştığını düşündüğü bir görüşü eleştirmeyi, felsefi araştırmasının başlangıç noktası olarak belirlediğini ifade eder. Locke’a göre, söz konusu düşünce, insan zihninde doğuştan bazı idelerin ve temel bilgi ilkelerinin bulunduğu varsayımına dayanır (Locke, 2000a, s. 133). Locke bu düşünceyi, zihinde doğuştan ideler ve ilkelerin var olmadığını doğrudan savunarak değil, daha ziyade idelerin ve ilkelerin kaynağını açıklamak üzere doğuştanlık varsayımına müracaat etmenin gereksiz olduğunu göstererek eleştirmeyi dener. Çünkü Locke’a göre zihnin sahip olduğu birtakım yetileri aracılığıyla bilgileri nasıl meydana getirdiğini açıklamak mümkündür (Altınörs, 2009, s. 3).

Locke bu eleştirisini eserinin birinci kitabında şu plan dâhilinde ortaya koyar: İlk olarak, zihinde doğuştan idelerin ve ilkelerin olduğu tezini destekleyen argümanlar olarak “gördüğü” şeyleri açıklar ve ardından bunların geçersizliğini ispatlamaya çalışır. Locke’un iki grupta incelediği bu ilkeler arasında, biz özellikle “teorik ya da spekülâtif ilkeler” adı altındaki ilkelere yönelttiği eleştirilere odaklanacak, “pratik ilkelere” yönelik eleştirisine kısaca değineceğiz.

³ Locke öncesi modern felsefe idelere dair şu üç kaynaktan bahseder: doğuştan ideler, duyular yoluyla sonradan kazandığım ideler ve imgelem yardımıyla benim tarafımdan yaratılıp uydurulmuş ideler (Bkz. Cottingham, 1993, ss. 77-80)

Locke doğuştan idelere karşı çıkmak üzere ortaya koyacağı tezi “evrensel onay” adıyla anar. Bu, her insanın zihninde, üzerinde evrensel olarak uzlaşılan birtakım doğuştan ilkelerin varolduğu tezidir (Locke, 2000a, s. 47). Locke, bu teze, bütün insanların birtakım ilkeler üzerinde ittifak ettiği kabul edilecek olsa bile, bundan o ilkelerin doğuştan olduğu sonucunun çıkarılamayacağı şeklinde itiraz eder. Locke’un bu esnada, *a priori* ilkelere karşı çıkarken, zihnin soyutlama gücünden kaynaklanan birtakım ilkeler üzerinde varılması muhtemel bir mutabakatı bütünüyle dışlamadığı görülür. Ayrıca Locke, *Deneme*’nin birinci kitabının sonunda evrensel onay tezini “dogmatizme” yol açtığı gerekçesiyle reddeder. Locke’a göre, bu tezin kabul edilmesi, “onaylanmış ilkeler artık sorgulanmamalıdır” yargısının meşrulaşmasına neden olur. Bu durum, insanların bilgi edinme ve kendi bağımsız düşüncelerini oluşturma yetilerini kullanmak yerine, körü körüne inanmalarını teşvik eder. Ayrıca, Locke, evrensel onay tezinin, bazı bireylerin bilgiyi kendi tekelinde tutarak, geniş kitleler üzerinde eleştiriden muaf bir güç elde etmelerini meşrulaştırma riskini taşıdığını savunur (Locke, 2000a, s. 125).

Locke’un evrensel onay tezine yönelttiği bir başka itiraza gelince, söz konusu tezi desteklemek üzere verilmiş örnekler olarak gördüğü, “özdeşlik” ve “çelişmezlik” ilkelerine çocuklar ve aptalların sahip olmadığıdır (Locke, 2000a, s. 48). Locke bu tespitten hareketle, evrensel onay tezinin aslında temelinde yer aldığını düşündüğü bir mantık ilkesiyle çeliştiğini öne sürer. Locke’a göre, hem birtakım ilkelerin “tüm” zihinlere verilmiş olduğunu savunmak, hem de çocukların ve aptalların bu ilkelere sahip olmadığını kabul etmek, birbiriyle çelişir. Bu nedenle de ona göre evrensel onay tezi mantıksal açıdan tutarlı değildir.

Locke, daha sonra, evrensel onay tezinin, bu tutarsızlığını giderme teşebbüsü olarak gördüğü, gevşek bir versiyonunu eleştirir. Locke tezin bu versiyonunda, çocuklarda ve aptallarda özdeşlik ve çelişmezlik ilkelerinin, bilincinde olmaksızın bulunduğu kabul edildiğini öne sürer. Locke bu versiyona “bir şeyin zihinde bulunması” ile “o şeyin bilincinde olmak” arasında hiçbir fark bulunmadığını söyleyerek karşı çıkar. Bir başka ifadeyle, bir yandan söz konusu ilkelerin tüm zihinlere verilmiş olduğunu savunmak, diğer yandan ise çocukların ve aptalların bu ilkelerin farkında olmadığını söylemek, Locke’a göre özdeşlik ve çelişmezlik ilkelerine aykırıdır (Locke,

2000a, s. 48). Locke’un bu son itirazında bilincinde olmadığımız bir şeyin zihnimizde bulunamayacağını savunarak bilinçsiz algı ya da ideleri tümüyle dışladığını görüyoruz. Ancak ileride göreceğimiz üzere Leibniz ortaya koyacağı bilinçsiz algılar kuramıyla, bilinçli ya da bilinçsiz, algı durumundan mahrum olmaması anlamında zihnin her zaman düşündüğünü savunacaktır.

Locke ayrıca, evrensel onay tezinin diğer bir versiyonu olarak gördüğü bir iddiayı ele alır. Bu iddiaya göre özdeşlik ve çelişmezlik ilkeleri “tüm insanların akıl çağına erdikleri zaman” zihinlerinde, evrenseliği derhal onaylanan ilkeler olarak tezahür eder. O halde bu ilkeler doğuştandır (Locke, 2000a: 50). Locke bu iddianın geçersizliğini kendi akıl anlayışından hareketle ispatlamaya çalışır:

Akıl, zaten bilinen önerme ya da ilkelerden, bilinmeyen doğrulukları çıkarma yetisinden başka bir şey değilse, o zaman bu insanlar doğuştan kabul edilen ilkeleri keşfetmek için aklı kullanmak gerektiğini nasıl düşünebilirler? Keşfetmek için akla gereksindiğimiz şey, kesinlikle doğuştan diye düşünülemez (Locke, 2000a, s. 51).

Böylece Locke kendi akıl anlayışından hareketle, akıl yürütmenin temeli ve yol göstericisi olarak doğanın zihne yerleştirdiği bir şeyin keşfi için aklın kullanılması gerektiği iddiasını mantığa aykırı bulur.

Locke evrensel onay tezinin yukarıdaki versiyonunun tutarsızlığını gidermek üzere teklif edilebileceğini düşündüğü bir başka açıklamayı ortaya koyarak eleştirir. Bu açıklamaya göre, matematiksel eşitlik önermelerinde olduğu gibi, öyle önermeler vardır ki, insanlar bunların bileşeni olan terimleri duyup anlar anlamaz o önermeleri onaylar ve evrensel onay tezine destek verenler, bu tür hakikatleri ifade eden önermelerin doğuştan olduğunu da kabul etmek zorunda kalırlar (Locke, 2000a, s. 59). Buna karşılık Locke, “terimlerin ilk duyulması ve anlaşılması üzerine bir önermenin hazır onay bulması, ilkenin doğuştanlığının bir işareti midir, değil midir?” (Locke, 2000a, ss. 59-60) şeklinde sorar. Bu soruya verilecek bir olumlu cevap ise duyulur duyulmaz genel onay alan tüm önermelerin doğuştanlığını kabul etmek anlamına gelecektir ki, böylece bir sürü doğuştan ilke ile karşı karşıya kalacaklardır. Bu durumda sadece özdeşlik ve çelişmezlik ilkelerini ya da “bir artı iki üç eder” gibi matematiksel eşitlik önermelerini değil, ama aynı zamanda “beyaz siyah değildir”, “acı tatlı değildir” gibi önermelerin de doğuştan olduğunu kabul etmek gerekir. Locke böyle bir kabulün, bir tür

doğuştan önermelerden oluşan bir orduya sahip olduğumuz anlamına geleceğini, hatta önermeleri oluşturan, tüm renk, ses, tat, şekil ve benzeri tüm idelerimizin doğuştan olduğunu ileri sürmek anlamına geleceğini söyleyerek akla ve deneyime aykırı bulur (Locke, 2000a, s. 61).

Leibniz, Locke'un yukarıdaki itirazını cevaplarlarken, *New Essays*'de bazı teorik prensipler konusunda genel bir uzlaşmanın var olduğunu ancak bu uzlaşmanın tam anlamıyla evrensel olmadığını ifade eder. Leibniz, asli bir kanıt olarak kullanmadığı tümel uzlaşımı yalnızca bir teyit olarak gördüğünü vurgular (Leibniz, 1916, s. 96).

Locke'un itirazına dönecek olursak, ona göre, "bir artı iki eşittir üç" gibi bazı önermelerin telaffuz edildiğini duyup terimlerini anlar anlamaz herkesin bu önermeler üzerinde evrensel olarak ittifak etmesi, bu önermelerin apaçık olduğunun bir göstergesidir; ancak bu tür bilgilerin doğuştan olduğunun kanıtı değildir (Altınörs, 2009, s. 8). Locke'un bu eleştirisini anlamak için onun "apaçık" ile neyi kastettiğine bakmak yerinde olacaktır.

Locke'a göre, "zihnin tam ve apaçık algısına sahip olduğu ide *açık*, zihnin içinde tüm diğerlerinden bir fark algıladığı ide de *seçiktir*" (Locke, 2000a, s. 485). "İdeler arasındaki uyum ya da uyumsuzluğun, başka bir bilginin aracılığı olmadan, dolaysız olarak kendiliğinden algılandığı ide ise *apaçıktır*" (Locke, 2000b, s. 282). "Bir artı iki eşittir üç" önermesinin *apaçıklığı*, eşitliğin iki tarafındaki ideler arasındaki upuygun ilişkinin, herhangi bir muhakemeyi gerektirmeksizin doğrudan algılanmasıdır. 18 ile 19'un toplamından 37 sonucunu çıkarmak ise bir muhakeme süreciyle gerçekleştiği için, "18+19=37" önermesi açık ve seçik olmakla birlikte *apaçık* değildir. Locke'un muhakeme anlayışı ile "yargı" hakkındaki düşüncesi arasındaki ilişkiye de değinmek gerekir. Locke "yargı" yetisini, "Tanrı'nın insana, açık ve kesin bilgidен yoksun olduğunda bu açığı kapatmak üzere bağışladığı yeti" (Locke, 2000b, s. 380) olarak tanımlar. Böylece Locke "yargı" ile idelerin aralarında upuygun bir bağıntı olup olmadığını algılayamadığımızda, onları zihnimizde birleştirerek ya da ayırarak üretilmiş varsayımsal bir bilgi seviyesini kasteder.

Locke, evrensel onay tezinin mümkün bir diğer versiyonunu daha eleştiri konusu yapar. Bu versiyona göre "bir artı iki eşittir üç", ya da "yeşil kırmızı değildir" gibi duyulur duyulmaz onaylanan kendiliğinden apaçık tikel önermeler, doğuştan ilkeler olarak görülen daha tümel önermelerden

yapılmış mantıksal çıkarımlardır. Locke bu versiyona, birtakım genel ilkeler konusunda hiçbir bilgisi olmayan kimselerce de bu tür tikel önermelerin şüphe edilemeyecek hakikatler olarak kabul edildiğini söyleyerek itiraz eder (Locke, 2000a, ss. 61-62). Locke’a göre böylesi tikel önermeleri duyup anlar anlamaz üzerinde evrensel olarak uzlaşıldığını savunanlar, bunu bir önermenin doğuştan olduğunun işareti olarak gördüğüne göre, “yeşil kırmızı değildir” gibi bir tikel önermenin “aynı şeyin hem var hem yok olması imkânsızdır” genel ilkesi kadar doğuştan olduğunu kabul etmek durumunda kalacaklardır. Locke, zihnin genel ve soyut ideleri, tikel önermelere kıyasla, daha geç kavradığını, dolayısıyla da genel ilkelerin tikel önermelere göre daha geç onaylanacağını söyleyerek bu iddiayı geçersiz bulur (Locke, 2000a, s. 62).

Locke bazı önermeleri duyup kavrar kavramaz bir evrensel onaya varıldığı tezine ilişkin son bir tespit daha yapar. Ona göre, “terimleri duyulup anlaşıldığı an önermelerin onaylanması” bu tür önermelerin doğuştanlığının değil, tam tersinin kanıtıdır. Çünkü bu iddia, başka şeyler konusunda bilgi sahibi olan kimselerin kendilerine söylenene kadar bu ilkeleri bilmediğini, hiç kimsenin duyana kadar bunlardan haberdar olmadığını içerir (Locke, 2000a, s. 63). Bu içerim, söz konusu ilkelerin anlama yetisine verilmiş olduğu haline oranla, duyunca daha net bir şekilde kavrandığı anlamına gelecektir. Bu durumda tez kendi kendisiyle çelişiktir. Çünkü bir önerme sadece duyar duymaz onaylandığı için doğuştan bir ilke olarak kabul edilecekse, bu mantığa göre herhangi bir deneyim veya gözlem sonucunda elde edilen bilgiyi de doğuştan kabul etmek zorunda kalırız ki bu, Locke’a göre hatalıdır (Locke, 2000a, s. 64).

Locke’un genellik anlayışının, bu konuda Leibniz gibi düşünen filozoflarınkiyle karşıtlık arz ettiğini belirtmek gerekir. Locke genelliğin zihne başlangıcından beri verili bir şey olmadığını savunur. Genellik, zihnin tikel örnekler üzerine yaptığı bir derin düşünmenin (*reflection*) ürünüdür. Ancak, zaten Leibniz, zihinde bulunan doğuştan ilkelerin “genel” değil, “tümel” olduğunu savunur. Bu bakımdan tümellik, genellik gibi, tikeller arasındaki benzerliklerden hareketle yapılmış bir soyutlamadan ibaret değildir. Locke ise “genel” ve “tümel” terimlerini, aralarında herhangi bir ayırım yapmadan kullanır. Tümel ilkelerin taraftarı olan filozoflara göre “özdeşlik”

gibi ilkeler, çokluk içinde tikel bir şeyi teşhir edebilmesinin, yani her tür duyuşla tecrübemizin mantıksal imkânını veren şeylerdir.

Locke, bu tezin, işitilmelerinden önce herkeste bu ilkelere dair açık değil, üstü örtük ya da kapalı bir bilginin mevcut olduğu biçimindeki bir görüşün ortaya atılması durumunda ise bu ilkelerin, onlardan haberdar değilken de zihnimizde bulunduğunu söylemekle aynı şey olacağı argümanı ile karşı çıkar. Locke, bununla zihnin bu tür önermeleri kavrama ve onaylama yeteneğine sahip olduğunu kastetmedikleri müddetçe, örtük olarak zihne verilmiş ilkelerin söz konusu olduğu iddiasını anlamanın mümkün olmayacağını söyleyerek karşı çıkar. Ona göre bu tezi savunmak, ispat gerektiren tüm matematiksel teoremlerin de ilk ilkeler kadar doğuştan olduğunu kabul etmeyi gerektirecektir ve bundan dolayı da makul değildir (Locke, 2000a, s. 64).

Locke böylece idelerin ve ilkelerin doğuştan olduğunu savunan düşünceleri eleştirmek üzere, “evrensel onay” tezinin çeşitli versiyonlarına itiraz ettikten sonra, genel bir değerlendirme yaparak bu tartışmayı kapatır. İronik bir şekilde doğuştan ilkelerin savunucuları ile, ilkelerin doğuştanlığının evrensel onay almaları ile belirleneceği konusunda hemfikir olduğunu belirtir. Ne var ki, başkaları bir yana, sadece çocukların bile bu ilkelerden haberdar olmadığının gösterilmesi, bu koşulun yerine gelmediğinin yeterince açık bir kanıtıdır (Locke, 2000a, s. 66).

Locke’a göre teorik ilkelere kıyasla, pratik ilkelerin doğuştan olmadığını ispatlamak çok daha kolaydır. Eğer ahlaki ilkeler gerçekten doğuştan olsaydı, ahlaksal bakış açısının ve ahlaki yaşamın değişik toplumlarda ve değişik evrelerde somut olarak bulduğumuz ayrımlarını bulmamamız gerekirdi (Copleston, 1991, s. 110). Adalet ve sözleşmelere bağlılık gibi birtakım ilkeler ilk bakışta sanki herkesin üzerinde uzlaştığı şeyler gibi görünmektedir. Ancak Locke, bunu şu örnekle çürütüyor: Bir eşkıyanın arkadaşına adil davrandığı gibi, masum insanlara da adil davrandığı söylenemez; çünkü adaleti tam olarak benimsemiş olsaydı, insanları öldürmez veya onların mallarını haksız olarak ele geçirmezdi. Locke’a göre, insanların sadece akıl yoluyla ahlaki kuralları bulamayacaklarını savunan bu durum, doğuştan pratik ilkelerin olmadığına dair bir başka kanıt niteliğindedir (Şener, 2014, s. 56).

Locke ahlaki kuralların insanların son derece değişken mutluluk hedeflerine nispetle bir ülkeden diğerine farklılaştığını savunur. Locke’a göre,

farklı ülkelerde bir yerde erdem olarak kabul edilen bir eylem başka bir yerde insanların pişmanlık duyduğu bir eyleme denk düşebilir. Eğer doğuştan pratik bir ilke varsa, bu ilke herkes tarafından iyilik ve doğruluk olarak kabul edilmelidir. Locke, insanların pratik ilkeleri arasında belirgin farklar bulunduğunu belirterek, bu yüzden evrensel olarak kabul görmüş bir doğuştan ahlaki kuralı bulmanın imkânsız olduğunu ve bu konunun üzerine daha fazla düşünmeye gerek olmadığını vurgular (Locke, 2000a, s. 86). Locke’un pratik ilkeler konusundaki mülahazalarıyla vardığı sonuç, insanların herhangi bir ahlak ilkesi üzerinde mutabık kalmak şöyle dursun, bilakis tam bir ihtilaf halinde olduğudur.

Kısacası Locke’a göre teorik olsun ya da pratik olsun, doğuştan hiçbir ilke ya da ide yoktur. Doğuştan hazır, kurgulanmış ya da işlenmiş ideler olmayınca “bilgi” niteliği taşıyan şeylerin varlığı olarak geriye deney kalıyor, Locke da böyle düşünür ve bilginin kaynağı olarak deneyi kabul eder.

2. Leibniz’in Doğuştan İdeler Görüşü ve Locke’a Yanıtı

İdelerin kaynağı hakkında Leibniz’in önünde Descartes’in rasyonalizmi ve Locke’un empirizmi olmak üzeri iki teori bulunuyordu. Descartes bazı idelerin bize Tanrı tarafından verilmiş olduğunu Locke ise bütün idelerimizin gerek iç gerekse dış tecrübeden geldiğini savunuyordu. Leibniz bu iki teoriden ilkini Platon’un anımsama teorisine ikincisini ise Aristoteles’in *tabula rasa*’sına benzeterek, ikisi arasında bir orta yol bulmaya çalışmıştır (Boutroux, 2009, ss. 78-79).

Leibniz tıpkı Locke gibi daha önce duyulardan gelmemiş hiçbir şeyin zihinde bulunamayacağını ifade eder (*nihil est in intellectu quod non fuerit in sensu*), ancak bu formüle empiristlerden farklı olarak çok önemli bir unsur daha ekler. O da “aklın kendisi hariç” (*nisi ipse intellectus*) ifadesidir (Leibniz, 1916, s. 111). Yani eğer duyu izlenimlerinden bir bilgi ya da bir doğru meydana gelecekse, bunun için zihnin varlığı şarttır. Duyusal algılarımız bizim içimizde önceden varolanı görme imkânı sağladıkları sürece bilgiye neden olabilir (Yaldır, 2009, s. 99).

Leibniz, bu teorilerden, özellikle Locke’un *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme* adlı eserindeki “doğuştan ideler olmadığı, insan zihninin başlangıçta üzerine hiçbir şey yazılmamış beyaz bir kâğıt (*tabula rasa*) olduğu” şeklindeki düşüncelerini çürütmek amacıyla *New Essays Concerning Human Understanding* (İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Yeni

Denemeler) adlı bir eser kaleme almıştır. Leibniz'in en hacimli iki felsefi metninden biri olan *Yeni Denemeler* ancak ölümünden yıllar sonra Rudolf Erich Raspe'nin 1765 yılında Leibniz'in felsefi yapıtlarını yayımladığı bas-kıda gün yüzüne çıkar. Locke'un *Deneme*'sini okuduktan sonra, kitap hak-kında bazı saptamalarda bulunan Leibniz, 1704'te Locke'un ölümü üzerine abartılı sayılacak bir hassasiyet göstererek yazdığı koskoca kitabı yayımla-maktan vazgeçip bir kenara atar ve yalnızca eşine dostuna yollar (Antog-nazza, 2013, s. 345; Deleuze, 2007, s. 99).

Locke'un düşüncelerini çürütmek amacıyla diyalog biçiminde kaleme aldığı *New Essays*'de Leibniz, İngiliz düşünürün kitabındaki planı birebir takip etmiş; bölümlerin düzeniyle ilgili hiçbir değişiklik yapmamıştır, yal-nızca ana başlığa bir sözcük ekleyip diğer alt başlıkları olduğu gibi almıştır.⁴ Bunun dışında kitaba uzun bir önsöz eklemiştir.

Leibniz, çağdaşı Locke'u "zihnimizin yüceliğini" tam anlamıyla takdir edemediği için eleştirir. Bu eleştirinin, Locke'un doğuştan ideleri reddet-mesine bir tepki olduğu açıktır. Leibniz'e göre, Locke, zorunlu hakikatlerin zihnimizde gizil olarak bulunduğunu fark edememiştir. Ancak Leibniz'in eleştirisi sadece bu kadarla sınırlı değildir; o, zihnin yüceliğini tam olarak kavramanın derin bir metafizik boyutu olduğunu savunur. Ona göre, zihni-mizin maddi olmayan bir töz olduğunu ve yaratılmış olmasına rağmen ne-densel olarak kendine yeterli olduğunu anlamak, bu kavrayışın bir parçası-dır. Bu anlamda Leibniz'in söylemekten hoşlandığı gibi insan zihni "küçük bir ilah gibidir" (*like a little divinity*) (Leibniz, 1989a, s. 223). İşte biz de bu bölümde, ilk olarak Leibniz'in zihne dair ontolojik tespitlerinin, onun ünlü doğuştan ideler teorisiyle ne ölçüde bağlantılı olduğunu belirleyecek; ardın-dan, doğuştan ideler teorisi bağlamında Locke'a verdiği yanıtları analiz ede-ceğiz.

Felsefi kariyeri boyunca Leibniz insan zihninin maddi olmayan bir töz olduğu fikrine bağlılığında hiç tereddüt etmemiştir. Locke, maddenin dü-şünebileceği önerisini ortaya attığında Leibniz bu iddiaya karşı çıkmış ve *New Essays*'de esas amacının Locke'un bu öğretiye ilişkin kuşkuculuğuna karşı ruhun maddi olmadığını savunmak olduğunu belirtmiştir (Jolley, 2021, s. 118).

⁴ *New Essays*'deki iki kişiden *Philaethes* Locke'u *Theophilus* ise Leibniz'i temsil etmektedir.

Leibniz, zihnin maddi olmadığını ifade etmek için *Monadology*'de bir argüman ortaya atar:

Algının veya ona bağlı olan şeylerin *mekanik nedenlerle*, yani şekil ve hareketler aracılığıyla açıklanamayacağını itiraf etmeliyiz. Yapısı gereği düşünen, hisseden ve algılayan bir makinenin var olduğunu düşünelim; bu makineyi, boyutlarının birbirine oranını koruyarak büyütebileceğimizi ve bir değirmenin içine giriliyormuşçasına büyük olarak tasarlayabiliriz. Bu büyük makinenin içine girdiğimizde ise, yalnız birbirini iten parçalar görürüz ama herhangi bir algının varlığını açıklayabilecek hiçbir şey bulamayız. O halde algıyı makinede ya da bileşiklerde değil basit tözde aramamız gerekir (Leibniz, 1989a, s. 215).

“Değirmen argümanı” olarak adlandırılan bu düşünce deneyi elbette çarpıcıdır. İnsan beyninin içine girebileceğimiz kadar büyütüldüğünü, aynı bir değirmenin içini gezer gibi beynin içini gezdiğimizi düşünelim. Burada aradığımız şey algılardır. Beynin içinde bir yerlerde algılarla karşılaşacak mıyız? Çikolatanın tadının, gülün kokusunun ideleriyle ya da mavi, yuvarlak, sert ideleriyle karşılaşacak mıyız? Hayır diyor Leibniz, göreceğimiz tek şey büyüklü küçüklü cisimsel parçaların hareket ettiğidir. Demek ki algıyı bedende, cisimlerde, beden in işleyişinde aramak boşunadır. Çünkü algı ruha aittir. Yalnızca ruh algılar (Soysal, 2018, s. 221). Leibniz, bu argümanı bilincin birliğine vurgu yaparak zihinsel yaşamımızın bölümlere ayırlamayacağını ifade etmektedir. Öyle görünüyor ki Leibniz, bilincin birliği düşüncesiyle maddeci olmayan bir zihin teorisi ortaya koymaya çalışmaktadır. Ayrıca ona göre insan zihni sadece basit ve maddi olmayan bir töz değildir, aynı zamanda o doğal olarak ölümsüzdür.

Leibniz için zihnin tüm diğer ruhlarla ya da monadlarla paylaştığı yalnlık sadece onun doğal olarak yok edilemez olmasını zorunlu kılar. Ancak Leibniz'e göre gerçek ölümsüzlük salt yok edilemezlikten daha fazlasını içerir; o, belleği ve özbilinci içerir ve bu nitelikler yalnızca tinlerde bulunur. Leibniz'e göre insan zihni belleği ve özbilince sahip olması dolayısıyla, ödül ve ceza alabilecek yegâne ahlaki varlıktır (Jolley, 2021, s. 123).

Anlaşıldığı üzere Leibniz için insan zihni, kendi bedeninden ve aslında tüm cisimlerden nedensel olarak bağımsız maddi olmayan bir tözdür. İnsan zihniyle ilgili bu metafizik düşünceler Leibniz'in doğuştan ideler öğretisini anlamak için gereklidir. Çünkü göreceğimiz üzere Leibniz'in doğuştanlık

ya da doğuştancılık (*nativism*) için temel argümanları, insan zihninin Tanrı dışında tüm diğer tözlerden nedensel olarak bağımsız olduğu gerçeğine dayanır.

Leibniz'in doğuştan ideler teorisini ele almak için öncelikle şu soruyu sormak lazımdır: "Bir ide nedir?" "Quid sit idea?" Bu aynı zamanda Leibniz'in makalelerinden birinin de başlığıdır. "İde" terimi Descartes'ın öğretilerinin bir sonucu olarak erken modern felsefede merkezi hale gelmiştir. Descartes, Hobbes'a karşı verdiği cevapta "ide" terimini, "zihin tarafından doğrudan algılanan her şeyi ifade etmek için kullanıyorum, çünkü bu Tanrısal zihne ait algılama biçimlerini ifade etmek için kullanılan geleneksel bir terimdir" (Descartes, 1984, s. 127) şeklinde açıklar. Leibniz, Descartes'ın insan zihninin Tanrı benzeri bir varlık olduğu fikrini benimser, lakin onun ide anlayışı seleflerinden farklıdır.

Leibniz "ide" anlayışını hem "Quid sit idea?" adlı makalede hem de *Monadoloji ve Metafizik Üzerine Konuşma* adlı eserlerinde ortaya koyar. Ayrıca *New Essays*'de Locke'un "düşüncenin objesi" olarak "ide" anlayışını değerlendirdiği sırada kendi tanımını şöyle açıklar: "İde dolaysız ve içsel bir obje olup, bu obje şeylerin doğası veya niteliklerinin bir ifadesidir. Eğer ide düşüncenin formu olsaydı, kendisine karşılık gelen düşünceyle birlikte ortaya çıkar ve sona ererdi" (Leibniz, 1916, s. 109). Leibniz'e göre ideler, Locke'un dış duyum ideleri iddiasının aksine, akıllı ruhun dolaysız ve içsel objeleri olarak, zihne herhangi bir dışsal kaynaktan gelmez.

Leibniz, *Metafizik Üzerine Konuşma*'da, bir idenin ne olduğunu daha iyi kavrayabilmek için bir çift-anamlılığa karşı önlem almak gerektiğini belirtir. İlk anlama göre, ideler düşüncelerimizin şekli yahut ayrımıdır. Böyle olunca da ideler, ancak onu düşündüğümüz zaman zihnimizde bulunan, düşünülmüdüğü zaman tüm gerçekliklerini yitiren düşüncelerdir. Leibniz'e göre bu yaklaşım hatalıdır çünkü ideler sadece düşünme faaliyetiyle tarafımızdan meydana getirilmiş şeyler değildir. İkinci anlama göre ise, ideler benim dışımda, tanrısal zihinde daima kendileriyle aynı kalarak muhafaza edilen rasyonel gerçekliklerdir. Leibniz, ayrıca bu idelerin sadece Tanrı'nın zihninde değil, aynı zamanda akıllı ruhlarda her zaman potansiyel olarak mevcut olduğunu savunur, bu da idelerin bizim farkında olmamızdan bağımsız olarak var oldukları anlamına gelir (Leibniz, 1998, s. 78). Leibniz "Quid sit idea?"nın son paragrafında bir şeyin bizdeki idesi ile şeylerin ve

akıllı ruhun yaratıcısı olan Tanrı tarafından zihnimize kazınmış bir düşünme yetisinden bahseder (Leibniz, 1989, s. 208).

Leibniz, öte yandan, idelere dair çift-anlamlılıktan kurtulmak için her tanıma uygun terimler seçmenin uygun olacağını belirtir. Buna göre ruhumuzda bulunan ifadeler -kavramsallaştırılmış olsun ya da olmasın- ideler (*ideas*) olarak; kavranmış ya da biçimlendirilmiş olanlar ise mefhumlar (*notions*) veya kavramlar (*concepts*) olarak adlandırılabilir. Ancak her ne şekilde tanımlarsak tanımlayalım, tüm mefhumlarımızın “dışsal” olarak adlandırılan duyulardan geldiğini söylemek her zaman yanlıştır (Leibniz, 1998, s. 79).

Leibniz, Locke ile hayali diyalogu olan *New Essays*’in önsözünde, doğuştan ideler meselesiyle ilgili olarak muhatabıyla arasındaki başlıca görüş ayrılığını şöyle ifade eder:

Söz konusu edilen şey, Aristoteles’in ve *Deneme*’nin yazarının düşündüğü gibi, ruhun üzerine henüz hiçbir şey yazılmamış levhalar gibi (*tabula rasa*) tamamen boş olup olmadığı ve üzerine yazılan her şeyin yalnızca duyulardan ve deneyimden gelip gelmediği, yoksa Platon (...) ile hemfikir olduğum gibi ruhun, dış objelerin sadece ara nedenlerle uyandırıldığı pek çok fikir ve doktrine ait ilkeleri içerip içermediğini bilmektir (Leibniz, 1916, ss. 42-43).

Leibniz bu tespitin ardından Locke’un birtakım “genel ilkelere” deneyimden hareketle ulaşıldığını göstermenin mümkün olduğunu savunduğu sırada “genel” ile “tümel” kavramlarını aralarındaki farkı göz ardı ederek kullanmasını eleştirerek muhatabının, duyulardan gelen bilgiler ile yapılan bir genelleme olarak tümevarım yoluyla zorunlu hakikatlerin bilgisine nasıl erişildiğini açıklayamadığını belirtir (Leibniz, 1916, s. 43). Leibniz’in Locke’un ideler teorisine, zorunlu hakikatlerin kaynağı olan idelere ve ilkelere zihnin doğuştan olarak sahip olduğunu savunarak karşı çıktığını göreceğiz. Şimdi Leibniz’in Locke’un idelerin doğuştanlığını savunan tezler olarak “gördüğü şeylere” itirazlarına *New Essays*’de verdiği cevapları inceleyelim.

Leibniz, Locke’un *Deneme*’deki itirazları karşısında kendi pozisyonunu net bir şekilde ortaya koyar: “Duyular bize onların farkına varma fırsatını sunsa da kesinlikle duyulardan gelmeyen ve kendimizde gördüğümüz ama kendimizin oluşturmadığı ide ve ilkeler vardır” (Leibniz, 1916, s. 70).

Leibniz, Locke'un birtakım ideleri "düşünüm ideleri" grubu içinde sınıflandırmakla, ister istemez dış duyumun haricinde bir kaynaktan gelen ideler olduğunu onaylamak zorunda kalacağını, *New Essays*'in önsözünde tespit eder.

Leibniz ilk olarak, Locke'un evrensel onay tezine yönelik itirazlarını cevaplar. Locke'un, doğuştan bilgilerin kaynağını ve kesinliğini araştırmak için evrensel onay tezini bahane olarak kullanmasına gösterdiği tepkiyi haklı bulur. Bir başka ifadeyle Leibniz, doğuştan ideler anlayışının kabul edilmesi durumunda insanların bu tür düşünceleri sorgulamadan kabul edecekleri ve insanları tembelliğe iteceği şeklindeki Locke'un endişelerine hak verir. Leibniz doğuştan ilkelerin kesinliğini evrensel onay üzerinde temellendirmediğini, birtakım teorik ilkeler üzerinde çok genel fakat "evrensel" olmayan bir onayın bulunduğunu belirtir (Leibniz, 1916, s. 72). Ayrıca Leibniz evrensel onayın insanlar arasında oldukça yaygın uzlaşımın bir belirtisi olduğunu, fakat doğuştan gelen bir ilkenin kanıtı olmadığını ifade eder.

Leibniz bunun ardından, Locke'un doğuştan ilkelerden habersiz kişiler olduğu şeklindeki itirazını cevaplamaya yönelir. Leibniz'e göre bu ilkeleri açık açık bilmeyen kimselerin varlığı, bu ilkelerin doğuştan olmadığını göstermez; çünkü bu ilkeler anlaşılır anlaşılmaz herkes tarafından kabul edilir. Ayrıca Leibniz özünde herkesin bu ilkeleri bildiğini ve mesela çelişki ilkesinden her an yararlandığını ekler. Barbarların bile bir söylediği bir söylediğini tutmayan yalancının teki karşısında uğradığı şaşkınlığın nedenini, örtük olarak bildiği çelişmezlik ilkesine bağlar. Her ne surette olursa olsun, tüm akıl yürütmelerimizde özdeşlik ve çelişmezlik ilkelerinin, öncüllerinden biri açıkça söylenmeyen entimemlerde olduğu gibi örtük olarak kabul edildiğini belirtir (Leibniz, 1916, s. 72).

Locke'un ruha kazınmış hakikatlerin bulunduğu fakat bu hakikatlerin farkında olmadığımızı söylemenin tam bir çelişki olduğu şeklindeki görüşüne ise Leibniz'in yanıtı, belleğimizde her zaman birçok bilginin bulunduğu ancak bu bilgilerin hepsinin her an farkında olamayabileceğimizdir. Yani, Leibniz, bir bilgiye sahip olmak ile o bilgiyi gerektiği zaman hatırlayabilme yeteneği arasında bir ayrım olduğunu düşünür (Kaya, 2014, s. 135).

Leibniz'in kolayca çürüttüğü Locke'un diğer bir itirazı ise şudur: Herhangi bir önermenin doğuştan olduğu iddiası, tüm akla uygun ve zihnin her zaman doğru olarak görebileceği önermelerin daha önceden ruha kazınmış

olduğu anlamına gelir. Leibniz, Locke'un bu tespitinin zorunlu hakikatler, yani akıl yoluyla bilinen hakikatler açısından doğru olduğunu savunur.⁵ Bu bağlamda, Leibniz'e göre, tüm aritmetik ve geometrik doğrular potansiyel olarak bizde doğuştan mevcuttur. Leibniz, Platon'un *Menon* diyalogunda anlatılan ve Sokrates'in daha önce geometri eğitimi almamış bir çocuğa sadece sorular sorarak bir geometri problemini çözdürdüğü olayı, kendi düşüncesini açıklamak için örnek olarak kullanır (Leibniz, 1998, s. 78).

Leibniz insan zihninin aritmetik ve geometrik hakikatleri bilmeye belli bir doğal yönelimi olduğu düşüncesini, sıklıkla doğuştan ideler üstüne yapılan tartışmanın tipik bir özelliği olarak anlaşılan canlı bir benzetme yoluyla ifade eder:

Filozofların dümdüz bir mermer bloğundan ya da boş levhalardan, yani filozofların *tabula rasa* dediği şeyden ziyade, damarları olan bir mermer bloğu benzetmesini kullandım. Çünkü ruh, bu boş levhalara benzeseydi, o zaman mermerin şu ya da bu şekli içermesi açısından tümüyle belirsiz olduğunda Herkül'ün şeklinin bir parça mermerde bulunmasıyla aynı şekilde doğrular da bizim içimizde olurdu. Bununla birlikte, mermer bloğunun içinde başka figürlerden Herkül figürünü gösteren damarlar olsaydı, o zaman o taş daha belirli bir taş olacak ve Herkül bunun içinde öyle ya da böyle doğuştan gelmiş olacaktır. Bununla birlikte o damarları bulmak ve bunların ortaya çıkmasını engelleyen şeyleri yontarak temizleyip kalan kısmı parlatmak için çalışmak gerekir. İdeler ve hakikatler işte böyle doğuştan gelmektedir bizde; etkiler olarak değil, eğilimler, hazır bulunuşluklar, alışkanlıklar ya da doğal bilkuvve mevcudiyetler olarak gelmektedirler (Leibniz, 1916, ss. 45-46).

Leibniz, Locke'un *tabula rasa* (boş levha) imgesine başvurarak zihne pasif bir işlev yüklerken, kendisine ait damarlı mermer imgesiyle zihnin etkinliğine vurgu yapar.

Jolley'e göre, Locke, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme*'de, doğuştancılık savunusunu önemli bir ikilemle karşı karşıya getirir.

⁵ Leibniz'e göre akıl hakikatleri ve olgu hakikatleri olmak üzere iki tür hakikat vardır. Akıl hakikatleri zorunludur ve karşıtını düşünmek mümkün değildir. Oysa olgu hakikatleri zorunlu değil, olumsaldır ve karşıtını düşünmek mümkündür. Zorunlu olan akıl hakikatlerinin kaynağı çelişmezlik ilkesi iken mümkün olan olgu hakikatlerinin kaynağı ise yeter-sebep ilkesidir. Leibniz'e göre akıl hakikatleri doğuştan, *a priori* iken olgu hakikatleri deneyle elde edilir ve *a posteriori*dir.

Doğuşancılığı savunan birisi ya insanların doğuştan belirli bilgi ve kavramlara sahip olduğunu iddia eder ya da zihnin yalnızca bu bilgi ve kavramları elde etme potansiyeliyle doğduğunu savunur. Ancak Locke, bu durumda şu eleştiriyi yapar: Eğer doğuşancılar ikilemin ilk boynuzuna⁶ sarılırlarsa, deneysel olarak hatalı bir iddiada bulunurlar; çünkü yeni doğmuş çocukların mantığın ve matematiğin doğrularını bildiklerine ya da metafiziksel töz ya da özdeşlik kavramlarına sahip olduklarına ilişkin hiçbir kanıt yoktur. Diğer taraftan, ikilemin ikinci boynuzundan tutarlarsa o zaman onlar saçma bir şekilde doğru bir şeyi söylemeye yönelmişlerdir. Çünkü bu durumda, şimdiye kadar elde ettiğimiz tüm bilgi ve kavramlar doğuştan gelmiş olmaktadır. Bu nedenle, bu öğretiyi ya saçma bir duruma ya da tüm bilgi ve idelerin doğuştan geldiği yönündeki mantıksız bir görüşe indirgenir (Jolley, 2021, s. 140).

Leibniz'in doğuştan ideler öğretisini, eğilime dayalı olarak savunması Locke'un ikileminin boynuzlarının arasından geçmesine izin verir; *New Essays*'e "Giriş"te Leibniz, Locke'un göz ardı etmiş olduğu ve kendisinin eleştirileri karşısında zayıf olmayan üçüncü bir olasılık olduğunu göstermeye çalışır. Bunu da bizde bilkuve halinde hiçbir şeyin hatta sürekli olarak ve bilfiil algılamadığımız bir şeyin olmadığını söyleyen Locke'a karşı "eğilimler, hazır bulunuşluklar, alışkanlıklar ya da doğal gerçeklikler" olarak ideelerin ve doğruların bizde doğuştan olduğunu söyleyerek yapar (Leibniz, 1916, s. 46).

Leibniz, insan zihninde bazı ide ve doğruların potansiyel olarak bulunduğunu ifade ederken, Locke bu ide ve doğruların zihnin faaliyetleriyle elde edildiğini savunmuştur. İki düşünürün yaklaşımları arasında bariz bir fark olmamakla birlikte, Locke da duyumlardan kaynaklanmayan bazı ide ve doğruların varlığını kabul etmiştir. Leibniz, bu tür ide ve doğruların varlığını "potansiyel" olarak adlandırırken, Locke ise bunları "iç duyum" veya "düşünüm" olarak tanımlamıştır. Leibniz'in haklı olarak belirttiği gibi, eğer kaynağı duyumdan gelmeyen bazı ide ve doğrular varsa, bunların sadece zihin içinde olduğunu söylemekten başka seçenek yok gibi görünmektedir. Locke'un zihni boş bir levhaya benzetmesine rağmen, zihnin kendi kendine

⁶ Mantıkta ikilemler aynı zamanda boynuzlu tasımlar olarak adlandırılır. Bir ikilemdeki tikel evetleme önermesine itiraz ederek iklimden kurtulmaya boynuzlar arasından geçme; koşul önermelerini çürüterek kurtulma yoluna ise boynuzlarından tutma yolu denir.

nasıl ide ürettiği konusu açık değildir. Leibniz, Locke’un bilgiyi duyum ve düşünüm olarak iki kaynaktan elde ettiğini belirtmesini, aslında kendi görüşüyle aynı şeyi ifade ettiği sonucuna götürmüştür. Leibniz’e göre, Locke’un düşünüm dediği faaliyet, aslında doğuştan gelen potansiyelden başka bir şey değildir (Tan, 2011, s. 194).

Belki de usta yazarımız benim görüşümle tamamen karşıt görüşte olmayacaktır. Zira birinci kitabının tümünü belli bir anlamda doğuştan gelen bilgileri/doğal ışığı reddetmeye adadıktan sonra, ikinci kitabının başlangıcında ve devamında, duyumdan kaynaklanmayan idelerin refleksiyondan geldiğini kabul eder. Oysa refleksiyon, içimizde olan şeye dikkat etmekten başka bir şey değildir ve duyular zaten kendimizde taşıdığımız şeyi bize vermez. Hal böyleyken, tabiri caizse kendi içimizde doğuştan var olduğumuz için, zihnimizde doğuştan var olan *Varlık, Birlik, Töz, Süre, Değişim, Etkinlik, Algı, Haz* ve binlerce diğer zihinsel idelerimizin var olduğu inkâr edilebilir mi? (Leibniz, 1916, s. 45).

Öte yandan Leibniz, *New Essays*’de Locke’a karşı zihnin her zaman düşündüğüne ilişkin Kartezyen savı canlandırmak için bilinçsiz algılar kuramını kullanır. Bu kurama göre her zaman bilinçli deneyime sahip olma anlamında değil, bilinçli ya da bilinçsiz, hiçbir zaman bir algı durumundan mahrum olmaması anlamında zihin her zaman düşünür. Leibniz’e göre, ruhun kendisinde, bizim tam olarak algılamadığımız değişimler vardır, çünkü izlenimler ya çok küçük ya sayısal olarak çok fazla ya da çok iç içe geçmişlerdir. Bu nedenle tek tek ayırt edilebilir durumda değildirler. Ancak başka izlenimlerle birleşen bu izlenimler etkide bulunmaya ve bütün içerisinde bulanık da olsa kendilerini duyumsatmaya devam ederler (Leibniz, 1916, s. 47). Yani Leibniz’e göre her açık algı küçük, bulanık ve duyulur olmayan algılar bütününden ileri gelmektedir. Leibniz’in bu fikri savunması da daha büyük tutku içeren metafizik bir amaca hizmet etmektedir. Bu, Locke’un kurnazca olduğunu düşündüğü saldırılarına karşı maddeci olmayan bir zihin kuramının savunmasıdır (Jolley, 2021, s. 149).

Locke bir başka itirazında, ruh henüz bilmediği halde bir şeyin onda bulunmasının, sadece “onu bilme kapasitesine” ya da “yetisine” sahip olduğu anlamına geleceğini öne sürer. Leibniz nazarında Locke’un bu itirazının, muhatabının “yeti”den anladığı şeyin kusurlu olması sebebiyle saçma olduğuna kuşku yoktur; zira Leibniz açısından “fili olmayan bir yeti”den

söz edilemez. Leibniz, Locke’a bir şeyin farkına varmadan önce de bu iddiasını, Platoncuların bütün bilgilerin anımsamadan geldiği tezinden özenle ayırt ederek açıklar. Öyle görünmektedir ki Leibniz, Platoncu tezi ruhun bedenden ayrı olduğu bir durumu imkân dahilinde görmesi bakımından temelde hatalı bulur. Leibniz zihnin hakikatleri sadece bilme değil, aynı zamanda onları kendinden çıkarma yeteneğine de sahip olduğunu belirtir. Zihni yalnızca bilgileri alan pasif bir kapasite olarak görmenin yanıltıcı olduğunu ısrarla ifade eder (Leibniz, 1916, s. 110).

Leibniz Locke’un doğuştan maksimlere çocukların, aptalların ve barbarların sahip olmadığına ilişkin itirazını ise şöyle cevaplar: Doğuştan gelen maksimler yalnızca kendilerine karşı gösterilen dikkatle ortaya çıkarlar, fakat Locke’un itirazında zikrettiği kişilerde bu dikkat hiç yoktur ya da onların dikkatleri tamamen başka şeylere yöneliktir. Bu insanlar yalnızca bedeninin ihtiyaçlarını düşünüp dururlar (Leibniz, 1916, s. 85). Dolayısıyla bu tür kişilerin teorik maksimleri kendilerinde keşfetmemiş olması, bu ilkelerin doğuştan olmasını geçersiz kılan bir durum değildir (Altınörs, 2009, s. 41).

Leibniz Locke’un doğuştan idelere dair görüşleri karşısında niçin temkinli bir tavır takındığını açıkladığı sıradaki bir eleştirisini değerlendirir. Locke, daha önce de ifade ettiğimiz üzere, idelerin ve ilkelerin doğuştan olduğu düşüncesinin, onlara sorgulanamazlık zırhı kuşandıran tutucu bir tavrı meşrulaştırdığına inanır. Buna karşılık Leibniz, felsefi tartışmalarda savunulan bir tezin kesin surette dayandığı gerekçenin de gösterilmesi gerektiği üzerinde daima titizlikle durduğunu belirtir. Hatta ona göre mümkünse “aksiyom” olarak kabul edilen tezlerin bile kanıtlarını araştırmakta yarar vardır (Leibniz, 1916, s. 107). Leibniz böylece Locke’un idelerin doğuştanlığını savunan tezler olarak “gördüğü şeylere” itirazlarını cevaplar.

Leibniz son olarak, Locke’un uzay ve zaman idelerine dair görüşlerini de eleştirir. Epistemolojik tasarısının temel prensibine uygun olarak empirik bir yaklaşımla uzay ve zaman idelerini ele alan Locke’a göre uzay ve zaman, duyularımızla elde ettiğimiz deneyimlerin zihinsel soyutlamalarıdır. Uzay, görme ve dokunma yoluyla algıladığımız nesneler arasındaki mesafelerden, zaman ise olayların ardışık algılanışından türetilir (Locke, 2000a, s. 227, 245). Her ikisinin de varlığını dış dünyadaki nesneleri bağılıdır. Leibniz, Locke’un zaman idesinin algıların ardışıklığından türediği görüşüne karşı çıkar. Ona göre algıların art arda gelişi bizde zaman idesine yol açabilir ama

bu ideyi yaratamaz (Leibniz, 1916, s. 156). Uzay ve zaman Leibniz’e göre kendi başına gerçeklikler değil, yalnızca ideal olarak varolabilen şeylerdir. Uzay ve zaman bir düzendir; uzay aynı anda varolanların düzeni iken zaman ardışık olarak varolanlardan bağımsız olarak yalnızca ardışıklık düzeninin kendisidir (Leibniz, 2011, s. 108). Dolayısıyla uzay ve zaman bağımsız bir varlık değil, dışsal adlandırmalardır. Zaman ve mekânın parçaları ideal düzlemde özdeşdir ve birbirinden ayırt edilemez (Kırmacı, 2023, ss. 4-5).

Leibniz, Locke’un doğuştan gelen hiçbir teorik ilkenin olmadığına dair görüşlerini inceleyip eleştirdikten sonra doğuştan gelen hiçbir ahlaki ilkenin bulunmadığını ifade eden düşüncelerine de eleştiriler yöneltir. Ona göre doğal ışığa ya da akla ait olan çelişmezlik ve özdeşlik ilkeleri gibi olmasalar da, en azından ahlaki iyiliğe yönelik doğal içgüdü olarak bu türden ilkeler vardır ve bunlar doğuştandır (Leibniz, 1916, s. 86). Bu konuda şöyle der: “İçimizde doğuştan ilkeler olan içgüdüsel hakikatler vardır. Bunları duyumsarız ve hiçbir kanıtımız olmamakla birlikte onaylarız. Kanıt, bu içgüdü’nün nedeni ve niçini açıklandığında elde edilir” (Leibniz, 1916, s. 88).

Locke ve Leibniz arasındaki ideler tartışması özellikle Hume, Kant ve Hegel’in düşünceleri üzerinden modern felsefede tartışılmaya devam etmiştir. Bu filozoflar, ide kavramını birbirinden farklı epistemolojik ve metafizik bağlamlarda ele almışlardır. Hume, zihnin içeriklerine dair geleneksel anlayışı değiştirerek zihinsel nesneleri iki türe ayırır: izlenimler (*impressions*) ve ideler (*ideas*). Ona göre izlenimler, ruhumuzda ilk ortaya çıkan canlı algılar, tutku ve duygulardır. İdeler ise bu izlenimlerin düşünme ve akıl yürütme sırasında ortaya çıkan sönük imgeleridir (Hume, 2009, s. 17). Ayrıca Hume, idelere dair her tür metafizik spekülasyona karşı çıkar ve onları empirik gözlemlere dayandırarak metafizik açıklamaların zeminini zayıflatır. Bu ise daha sonra Kant’ın idelerden hareketle metafiziği felsefeden elemesine imkân sağlayacaktır. Kant’a göre ide, bilginin sınırlarını belirleyen bir kavram olarak saf aklın (*Vernunft*) nesnesidir. Yine ide, aklın zorunlu ve boş bir kavramıdır ve bu kavrama karşılık gelen hiçbir nesne, duyularla verilmez. İdelerin temsil edebileceği herhangi bir fenomen yoktur (Kırmacı, 2022, s. 90). İdeler (Tanrı, ruh ve özgürlük) tecrübeyle doğrulanamaz; ancak aklın düzenleyici bir fonksiyonu olarak bilginin organizasyonunda önemli bir rol oynar. Bu görüşleriyle Kant, Hume’un empirist felsefesinin sınırlarını aşmaya çalışırken, ideleri saf aklın metafiziksel yapı taşları

olmaktan çıkarıp epistemolojik bir çerçevede yeniden şekillendirmiştir. Ancak bu Hegel tarafından yeterince radikal bulunmamıştır. Hegel ise ideyi sadece zihinsel bir kavram olarak değil, aynı zamanda gerçekliğin özü olarak tanımlar. Diyalektik süreçle mutlak hakikate ulaşılabilirliğini iddia eden Hegel, ide kavramını hem epistemolojik hem de ontolojik bir temel haline getirir.

Sonuç

John Locke ve Gottfried Wilhelm Leibniz'in doğuştan ideler hakkındaki tartışmaları, modern felsefenin iki temel epistemolojik görüşünü simgeler: empirizm ve rasyonalizm. Locke, insan zihninin başlangıçta boş bir levha (*tabula rasa*) olduğunu ve tüm bilginin deneyimden türediğini savunurken, Leibniz, idelerin zihinde potansiyel olarak mevcut olduğunu, bilginin sadece deneyimle değil akılla da elde edildiğini öne sürer.

Leibniz doğuştan ideler bağlamında, Descartes'ın rasyonalizmine yakın durur ve insan zihninin sadece deneyimle değil, aynı zamanda zorunlu hakikatleri tanıma kapasitesine sahip olduğunu vurgular. Bu bağlamda, Leibniz zorunlu hakikatlerin kaynağını yalnızca duysal deneyimle açıklamamın yetersiz olduğunu savunurken, Locke bilginin kaynağı olarak yalnızca duyum ve düşünümü kabul eder.

Leibniz, insan bilgisinin yalnızca duysal deneyimlere indirgenemeyeceğini savunur ve bu tür empirik teorilerin zorunlu hakikatleri açıklamakta yetersiz olduğunu belirtir. Ona göre, zihin sadece deneyimle şekillenmez; bazı ideler ve bilgiler doğuştan gelir. Özellikle matematiksel ve ahlaki ilkeler gibi temel bilgiler deneyimden değil, akıldan kaynaklanır.

Leibniz'in doğuştan ideler teorisi, Descartes'ın duylara mesafeli yaklaşımını eleştirir ve duyların bilgi ediniminde tamamen reddedilmemesi gerektiğini vurgular. Descartes, aklın doğuştan ışığının duylardan bağımsız olarak hakikati keşfettiğini savunsa da, Leibniz buna karşı çıkar. Ona göre, bir insan gözleri kapalıyken aritmetik ve geometriyi akıl yoluyla oluşturabilir, ancak duyların uyarısı olmadan fikirleri hatırlamak zor olabilir. Bu da, saf aklın tek başına bilginin kaynağı olamayacağını gösterir. Velhasıl Leibniz'in doğuştan ideler anlayışı, duyların ve aklın rolünü dengeleyerek rasyonalizm ile empirizm arasında makul bir uzlaşma sunar.

Son olarak Descartes ile birlikte modern felsefeye yön veren idelerin kaynağına dair tartışmalar bu çalışmada ele aldığımız Locke ve Leibniz'den

sonra Hume, Kant ve Hegel gibi filozoflar ide kavramını farklı epistemolojik, metafizik ve ontolojik perspektiflerden ele alarak, bu kavramın kapsamını genişletmiş ve farklı anlamlar kazandırmışlardır. Hume, idenin empirik temellerine odaklanırken, Kant onu aklın bir aracı olarak düzenleyici bir rol içinde tanımlar; Hegel ise ideyi mutlak gerçeklikle özdeşleştirerek felsefi spekülasyonun doruk noktasına taşır. Bu üç filozof arasındaki tartışma, modern felsefenin temel meselelerinden biri olan düşünce ve gerçeklik arasındaki ilişkiyi anlamamızda kritik bir rol oynar.

Kaynaklar

- Altınörs, A. (2009). *İdealar ve dil bağlamında locke ve leibniz*. Eflatun Yayınları.
- Altuner, İ. (2012). Locke'un doğuştan ilkeler eleştirisi ve tabula rasa olarak zihin. *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, 21(12), 107-114.
- Antognazza, M. R. (2013). *Leibniz* (O. Düz, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Boutroux, E. (2009). *Leibniz* (A. Altınörs, Çev.). Paradigma.
- Copleston, F. (1991). *İngiliz görgücülüğü, Hobbes, Locke, Berkeley* (A. Yardımlı, Çev.). İdea Yayınevi.
- Cottingham, J. (1993). *A Descartes dictionary*. Blackwell Publishers.
- Cottingham, J. (2003). *Akıcılık* (B. Gözkan, Çev.). Doruk Yayınları.
- Deleuze, G. (2007). *Leibniz üzerine beş ders* (U. Baker, Çev.). Kabalıcı Yayınları.
- Descartes. (1984). *The philosophical writings of Descartes* (J. Cottingham, R. Stoothoff, & D. Murdoch, Çev.; C. 2). Cambridge University Press.
- Didier, J. (2009). *John Locke* (A. Altınörs, Çev.). Paradigma.
- Hume, D. (2009). *İnsan doğası üzerine bir inceleme* (E. Baylan, Çev.). BilgeSu Yayıncılık.
- Jolley, N. (2021). *Leibniz* (D. Soysal, Çev.). Alfa Yayınları.
- Kaya, M. (2014). *Leibniz'de kötülük problemi ve teodise*. Türkiye Alim Kitapları.
- Kenny, A. (2017). *Batı felsefesinin yeni tarihi moden felsefe'nin yükselişi* (V. Uzundağ, Çev.; C. 3). Küre Yayınları.

- Kırmacı, H. (2022). Bilinebilir alanın ufuk düzenleyicileri olarak aklın ide-leri: Kant'ın saf aklın kritiği adlı eseri çerçevesinde bir inceleme. T. Akyüz (Ed.), *Akl kitabı 9* içinde (ss. 73-89). Ravza Yayınları.
- Kırmacı, H. (2023). GW Leibniz ve Ayırt edilemezlerin özdeşliği ilkesi me- tafizik ile mantığın sınırında bir sorun odağı. *Beytulhikme: An Inter- national Journal of Philosophy*, 13(4), 1-12.
- Leibniz, G. W. (1916). *New essays concerning human understanding* (A. G. Langley, Çev.). The Open Court Publishing Company.
- Leibniz, G. W. (1989a). *Monadology* (R. Ariew & D. Garber, Çev.). *Philo- sophical essays* içinde (ss. 213-224). Hackett Publishing Company.
- Leibniz, G. W. (1989b). What is idea? (L. Loemker, Çev.). *Philosophical papers and letters* içinde (ss. 207-208). Kluwer Academic Publishers.
- Leibniz, G. W. (1998). *Discourse on metaphysics* (R. S. Woolhouse & R. Francks, Çev.). *Philosophical texts* içinde (ss. 53-93). Oxford Univer- sity Press.
- Leibniz, G. W. (2011). Leibniz'den Remond'a (D. Çetinkasap, Çev.). *Mo- nadoloji* içinde (ss. 107-110). Pinhan Yayıncılık.
- Locke, J. (2000a). *İnsanın anlama yetisi üzerine bir deneme I.-II. Kitap* (M. Delikara Topçu, Çev.). Öteki Yayınevi.
- Locke, J. (2000b). *İnsanın anlama yetisi üzerine bir deneme III.-IV. Kitap* (M. Delikara Topçu, Çev.; C. 2). Öteki Yayınevi.
- Nayla Farouki. (2009). *İdea nedir?* (A. Altınörs, Çev.). Say Yayınları.
- Soysal, D. (2018). *İdeler ve tanrı, bir 17. yüzyıl felsefesi öyküsü*. Belge Ya- yınları.
- Soysal, D. (2021). *İdeler ve tanrı, bir 18. yüzyıl felsefesi öyküsü*. Say Yayın- ları.
- Şener, H. (2014). *John Locke ve David Hume din felsefesi üzerine karşılaştı- rmalı bir inceleme*. Ötüken Neşriyat.
- Tan, N. (2011). Doğuştan ideler bağlamında Locke ve Leibniz. *Fırat Üni- versitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16(1), 189-198.
- Woolhouse, R. S. (2019). *Ampirist filozoflar* (G. Murteza, Çev.). Pinhan Yayıncılık.
- Yaldır, H. (2009). Doğuştan düşünceler üzerine Rene Descartes, John Locke ve Gottfried Wilhelm Leibniz. *Felsefe Dünyası*, 2009/2(50), 81- 110.

Öz: Modern felsefe, iki büyük düşünce akımının felsefeye egemen olmasıyla bilinir. Bunlardan biri rasyonalizm diğeriye empirizmdir. Bu iki akımın önde gelen iki düşünürü Locke ve Leibniz, Descartes'ın öğretilerinin bir sonucu olarak erken modern felsefede merkezi hale gelen ve modern felsefeye yön veren idelerin kaynağına dair bir tartışmaya girerler. Locke, bir empirist olarak tüm idelerin kaynağının deneyimlerimiz olduğu, zihnimizin başlangıçta pasif olduğu ve dolayısıyla doğuştan gelen hiçbir idenin bulunmadığını savunur. Bir rasyonalist olarak Leibniz ise idelerin bizim dışımızda, tanrısal zihinde daima muhafaza edilen rasyonel gerçeklikler olduğunu, ayrıca bu idelerin sadece Tanrı'nın zihninde değil, aynı zamanda bizim zihinlerimizde de her zaman potansiyel olarak mevcut olduğunu ifade eden bir teori ortaya koyar. Bu çalışmanın amacı, empirist Locke ile rasyonalist Leibniz'in doğuştan idelere dair yaptığı tartışmayı ele almak ve tartışmanın modern felsefe bağlamındaki sonuçlarına dikkat çekmektir.

Anahtar Kelimeler: Modern felsefe, empirizm, rasyonalizm, doğuştan ideler.

